

Orožje, deli orožja in drugi noži

Chikako Shigemori Bučar

Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran hrani japonski lok neznane provenience in dva majhna noža, imenovana *kozuka*, ki ju je leta 1910 domov prinesel Anton Dolenc (1871–1920), dediči Frana Vilfana pa hranijo nožič iz slovine za odpiranje pisem. Vsi predmeti so iz obdobja Meiji (1868–1912). Po odpiranju Japonske navzven in naraščanju števila tujih obiskovalcev, ki so se na Japonskem zadržali krajši ali daljši čas, so japonsko orožje ali deli orožja postali priljubljeni zbirateljski predmeti. Obenem so zaradi hitrih družbenih sprememb, ki so zajele japonsko družbo, potem ko so cesarju leta 1868 vrnili politično oblast in pričeli z intenzivno modernizacijo države, na japonski trg starin začeli prihajati številni samurajski predmeti, med njimi orožje. Domače in tuje povpraševanje po orožju in samurajskih opravah je kasneje spodbudilo izdelovanje novih, cenejših replik, ki so jih kot spominke na svoj obisk pogosto kupovali tudi pomorščaki.

Prispevek predstavi zgodovino orožja, ki so ga uporabljali japonski bojevniki in v religioznih obredih. Nekatere vrste orožja so tesno povezane s šintoizmom ter so še danes nepogrešljivi elementi obredov in praznikov. Tudi v literarni tradiciji najdemo omembe posameznih kosov orožja oz. puščice ali noža, ki nastopajo kot pomembni elementi znanih zgodb.

Orožje in bojevniki v zgodovini Japonske

Japonska tradicija orožja se je začela razvijati iz uvoženih in domačih bronastih izdelkov v obliki orožja, ki so bili do približno 10. stoletja le malo uporabni v praksi, resneje pa se je oblikovala šele od sredine obdobja Heian (794–1185), ko se je začela razširjena uporaba lokov *yumi* (Irie 1994). Japonski lok je precej drugačen od zahodnega tipa: tradicionalna tehnika japonskega lokostrelstva je v mongolskem slogu, pri katerem je puščica nameščena na desni strani loka, hkrati je v primerjavi z zahodnim tipom precej daljši. Poleg loka so se razvili različni meči, med njimi t. i. japonski meč *katana* s posebnim razvojem. V vseh obdobjih japonske zgodovine so bili namreč posebno cenjeni mojstri za izdelovanje mečev (jp. *tōkō*). Izdelovali so izvrstne meče za samuraje, ki so se pojavljali že v 10. stoletju. Beseda *samurai* v japonščini prvotno izvira iz glagola *saburau*, kar pomeni varovati plemennitega človeka in mu služiti. Samuraji kljub podobi, ki jo imajo po svetu, tako niso bili zgolj bojevniki, temveč vsi, ki so služili plemstvu oz. svojemu gospodarju.

V japonski kulturi orožja je bilo prelomno obdobje 14. stoletje, ko se je tradicionalni način bojevanja z oklepi in čeladami, ki je potekal v obliki dvo-bojev, postopoma umaknil množičnim pehotnim bitkam z meči, kopji in sodobnimi oklepi *gusoku* (Sasaki 1994). Leta 1498 so Portugalci našli pot okoli Afrike do Indije in slabega pol stoletja zatem, leta 1543, dosegli otok Tanegashima blizu Kyūshūja

| Slika 1: Obred z lokom na turnirju *sumō* (jp. *yumitori shiki*), Tokio, Japonska, 21. 5. 2014 (Wikimedia Commons, foto Simon Q.)

na južnem delu Japonske. S seboj so prinesli strelno orožje arkebuza, v japonščini *hinawajū*, ki je odločilno spremenilo način bojevanja na Japonskem (Shigemori Bučar 2021, 246)

Najbolj znana je bitka pri Nagashinu (jp. *Nagashino no tatakai*) leta 1575, ko je Oda Nobunaga (1534—1582) prvič na Japonskem uporabil arkebuze in iztržil izjemno zmago proti klanu Takeda (Watanabe 1994). Ta sprememba načina bojevanja se je sicer ustavila na pol poti, saj je uporabnost orožja izginila z vzpostavitvijo vladavine šogunata Tokugawa (1603). V mirnem obdobju Edo (1603—1867), ki je trajalo več kot 250 let, je oznaka samuraj postala pomensko enaka ali podobna oznaki *bushi*, kar pomeni bojevnik oz. človek, ki živi z umetnostjo bojevanja in hrabrostjo. Samuraji so bili dobro izobraženi in so imeli v družbi določene privilegije, med drugim pravico nositi meč. Z usihanjem rabe

orožja v bojne namene je to postajalo vse bolj estetsko dovršeno, npr. z okrasjem na nožnicah, in je služilo predvsem kot statusni simbol.

Tudi japonski ljudski običaji vključujejo nekaj praks, povezanih s tradicionalnimi spretnostmi mečevanja in lokostrelstva. Ti običaji so povezani z verovanjem in namenjeni odganjanju zlih duhov (Sasaki 1994). To so na primer *yumitori shiki*, nastop v imenu zmagovalca na turnirju *sumō* (slika 1) in *yabusame*, konjeniško lokostrelstvo (slika 2).

Vrste in značilnosti japonskega orožja

Lok (jp. *yumi*) je zaradi svoje moči tradicionalno povezan z vero, kot sveto orožje. Na Japonskem je imel osrednje mesto v orožju vse do uvedbe arkebuze v 16. stoletju.

| Slika 2: Konjeniško lokostrelstvo (jp. *yabusame*), Kamakura, Japonska, 2007 (Wikimedia Commons, foto Jim Mills).

Japonski loki so izdelani iz kombinacije lesa vzpenjalke (ratana) in bambusa, ki ju razmeroma lahko dobimo v naravi. Običajno so sestavljeni iz treh slojev bambusa, katerega površina je večkrat lakirana. Zasnovani so tako, da preprečujejo lomljenje in zagotavljajo močno odbojno silo. Oblika je lepo ukrivljena. Dolžina je malo več kot 2 metra (današnji standard je 2,21 metra oz. po starem japonskem načinu merjenja 7 *shakujev* 3 *sun*i). Pri uporabi ga držimo malo pod sredino te dolžine.

Tovrstni lok ima še danes pomembno vlogo v japonski družbi, saj se npr. prakticira obred *yumitori shiki* (»obred sprejemanja loka«) na koncu vsakega dneva 15-dnevnega turnirja državnega tekmovanja *ōzumō* (»veliki sumō«) (slika 1). Borec, ki pozna ustrezno obredno vedenje in prijeme loka, stopi na bojišče *dohyō* in v imenu zmagovalca tega dneva prejme lok kot poklon in z njim izvede določene gibe. Ta obred naj bi temeljil na zgodovinskem dogodku iz leta 1570, ko je zmagovalec na javnem turnirju od Ode Nobunage, takratnega vladarja, prejel težek ratanov lok in zaplesal zmagovalni ples (Ikeda et al. 2019).

V lokostrelski praksi se uporabljajo tudi puščice (jp. *ya*), največkrat izdelane iz bambusa, zadnje čase pa tudi iz karbona in duraluminija. Puščica naj bi bila nekaj prstov daljša od razdalje od sredine vratu do konic naravnost iztegnjene roke. V zgodovinski pripovedki *Heike monogatari* najdemo opis puščice, ki jo je uporabil Nasu no Yoichi, češ da je bila v tradicionalnih merah dolga 21 *sokujev* in 30 *busejev*, kar bi danes znašalo okoli 88,5 centimetra (Nihon kokugo daijiten). Na repu puščice je pritrjeno pero oz. perje različnih ptic. Perje orlov in drugih ptic roparic je zelo cenjeno, zato so puščice s takšnimi dragocenimi perji izdelovali tudi kot darila med bojevniki (Nihon kokugo daijiten n. d.).

Danes so razširjene predvsem puščice *hamaya*, ki jih lahko dobimo v svetiščih in templjih kot svete predmete, ki prinesejo srečo v novem letu. Ta puščica je lahko včasih opremljena z lokom, ki se imenuje *hamayumi*. *Hama* je budistični izraz in pomeni premagovanje zlih duhov (ibid.).

Japonsko kopje *yari* naj bi izumili kot protiukrep proti grenkim izkušnjam v bitkah z Mongoli (1274 in 1281) proti koncu obdobja Kamakura (1185–1333).

Njegova prednost kot orožja za boj na blizu pa je bila prepoznana med političnimi pretresi na Japonskem v obdobju Nanbokuchō (1336–1568). Poudarek pri vojskovanju se je namreč premaknil s konvencionalnega boja posameznikov v zgodnejših obdobjih na množične pehotne bitke, uspeh kopjanikov-pešakov *ashigaru* pa je postal odločilen pri določanju izida bitk. S stabilizacijo šogunata Tokugawa je kopje postalo simbol časti samurajske družine in družinskega klana (Watanabe 1994).

V japonski zgodovini ima meč (jp. *katana*) posebno mesto že v legendi o nastanku naroda. Leta 720 je izšla prva verodostojna japonska zgodovinska kronika *Nihon shoki*, ki je napisana v klasični kitajščini. Malo pred tem, leta 712, je bila dokončana tudi zgodovina v japonščini, *Kojiki*, ki poleg zgodovinskih dejstev vsebuje mitološke elemente in ustna izročila z različnih koncev današnje Japonske. Obe knjigi sta izšli ob nastajanju prve japonske državne ureditve, ko so Japonci začutili potrebo po uveljavljanju državnosti nasproti drugim narodom, predvsem Kitajski oz. mogočnim silam na azijski celine (cf. Shigemori Bučar 2021, 243–244). V zvezi s tem Lazar piše (2017, 127):

V japonski kulturi je torej meču posebno mesto pripadlo že v sivi davnini. Začetnik tega posebnega kulta je bil Kusanagi,¹ samo po sebi orožje božanskega izvora. Meč je obveljal za srce samuraja, zato je v družbi užival izjemen položaj. Ta se na Japonskem jasno kaže še danes, z zelo dodelanim, spoštljivim odnosom do meča, ki ni zgolj smrtonosno orožje — in s tem neizogibno predmet še vedno aktualnih strogih zakonskih predpisov —, temveč predvsem izjemno cenjen obrtni izdelek, nenadomestljiv pričevalec zgodovinske zapuščine, v določenih primerih pa celo nacionalna svetinja.

Sredi 16. stoletja, tj. proti koncu vojskujočega obdobja Sengoku (15. in 16. stoletje), sta se iz prejšnjih oblik mečev razvili danes najbolj znani obliki, *katana* in *wakizashi*. Bojevniki samuraj ju je po navadi nosil v paru, kar je postala moda in izključna pravica samurajskega stanu (Lazar 2017, 132).

1 Meč iz legende o naselitvi Japonske, ki ga je boginja sonca Amaterasu podarila vnuku Ninigiju in ki simbolizira eno od treh vladarskih vrlin – pogum (Lazar 2017, 127).

Japonski bojovniški meč *katana* je bil opremljen z najnujnejšimi orodji in pripomočki za življenje bojvnika samuraja. Ob odprtini za rezilo meča ima branik še eno odprtino za nošenje dodatnega noža *kozuka*, pogosto pa še drugo za pritrdjevanje dolge igle za urejanje pričeske *kōgai*. Meči s posameznimi dodatki (branik, nož, igla, nožnica) so bili skrbno izdelani in so sodili k statusnemu simbolu samurajev, se pravi vojaškega plemstva višjega stanu.

Zbirateljska kultura japonskega orožja

Navada zbiranja starih, nenavadnih in zanimivih predmetov je bila na Japonskem sprva omejena na ozek krog privilegiranih ljudi, npr. zemljiških gospodov, premožnejših uradnikov in trgovcev. Šele v obdobju Edo se je kultura zbiranja razširila med širšo populacijo meščanstva, najprej na področju čajnega obreda. Čajne skodelice in spremljajoči obredni pripomočki so bili unikatni predmeti; cenili in zbirali so jih tisti, ki so prakticirali obred pitja čaja v svojem krogu. To so bili v glavnem izobraženci. V tem času so začeli delovati tudi t. i. starinarnice, ki so preprodajale keramične posode, svitke slik in kaligrafije, vse, kar so potrebovali za ustvarjanje primerne ambienta za obred pitja čaja.

V obdobju Meiji se je povečalo število vrst predmetov v starinarnicah, kar je bilo delno posledica spremenjene družbene ureditve. Poleg keramičnega posodja in rekvizitov za čajni obred je prišlo v obtok veliko starih japonskih knjig, svitkov in lesoreznic listov *ukiyo-e*, kaligrafskih izdelkov in pohištva. V času hitre industrializacije po vzoru zahodnih držav so se nekateri želeli znebiti starih predmetov v stanovanju. Nekateri so morali poiskati drugačen način življenja od prejšnjega in so morali prodati predmete, ki so jih podedovali od prejšnjih generacij. Med slednjimi so bili tudi samuraji. Že proti koncu obdobja Edo so bili samurajski meči in podobni predmeti redko uporabni, leta 1876 pa je bila razglašena prepoved nošenja meča razen pri obredih za visoke uradnike in policiste.

Čeprav se je na Japonskem obdobje samurajev formalno končalo s koncem šogunata Tokugawa,

tj. leta 1868, je dediščina bojovniške kulture močno vplivala na tuje prišleke v obdobju Meiji. Šele po odprtju države so na Japonsko začeli prihajati diplomati in drugi obiskovalci. Med njimi so bili tudi pomorščaki. Kupovali so različne predmete, še posebej zanimivi pa so bili kosi opreme samurajev.

Simbolika in vzorci na kovinskih predmetih so bili gotovo nenavadni in zanimivi za zahodne ljubitelje »eksotičnih« predmetov. To so bile za tuje obiskovalce prave umetnine in ne samo starine. Za branike mečev in ročaje *kozuk* bi lahko rekli, da so bili primerni spominki za pomorščake, ker so bili neobčutljivi za transport in niso zahtevali toliko prostora kot npr. vaze in pohištvo. Morda so bili zanimivi tudi zato, ker so bili pomorščaki sami vojaki v vojni mornarici (Shigemori Bučar 2020, 91).

V slovenskih muzejskih zbirkah poleg spodaj obravnavanih predmetov pomorščakov najdemo dele samurajskih oklepov in samurajske meče. V Narodnem muzeju Slovenije so bili doslej identificirani in analizirani popolni samurajski oklepi, železni stremeni, čelada, sulica, dolgi in kratki meči oz. bodala in *kozuke* (Lazar 2017, 143), v Pokrajinskem muzeju Celje pa prsni oklepi z vsemi dodatki, dve čeladi *kabuto* in kopje (Mlinarič 2023). Nekaj branikov mečev (jp. *tsuba*) je v Jagrovi zbirki v Biblioteki SAZU. Ameriški arhitekt slovenskega rodu Ivan John Jager (1871–1959) je imel prvotno veliko obsežnejšo zbirko branikov, a jo je prodal (Koman 2017). Poleg tega je v Skuškovici zbirki v Slovenskem etnografskem muzeju komplet kitajskega okrasnega orožja.

Japonsko orožje kot zbirateljski predmet pomorščakov

Obdobje Meiji sovпада z obstojem avstro-ogrske monarhije, ustanovljene leta 1867, in njene mornarice (pred tem Avstrijske cesarske mornarice). Potem ko so po uporabi v Benetkah leta 1848 in zaradi zmanjšane zaupanja v italijanski kader osrednje pomorsko oporišče prestavili najprej začasno

Slika 3: Lok, bambus, ratan in lepilo, po navadi je sestavljen iz treh slojev bambusa, površina je lakirana, napis na loku: Bunka 7 文化 7=1810, Japonska (PMSMP, foto Jani Turk).

Slika 4: Celotna podoba loka, Japonska, 1810 (PMSMP, foto Jani Turk).

v Trst in nato v Pulj, se je povečalo zaposlovanje ljudi s slovenskega etničnega ozemlja v vojni mornarici. Zanimanje za pomorski poklic je v notranjosti dodatno spodbudila izgradnja južne železnice (Marinac 2017, 13–22). Tako je imelo vse več pomorščakov možnost potovati v bolj oddaljeno Vzhodno Azijo. Med predmeti, ki so jih prinesli s seboj, je tudi nekaj kosov orožja.

Japonski lok

Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran hrani japonski lok neznane provenience (slika 4). Značilnost japonskega loka je njegova dolžina, saj je, kot omenjeno zgoraj, precej daljši v primerjavi z zahodnimi loki. Površina je prekrita s črnim lakom, mesta, ki so dodatno ojačana z ratanom, pa so lakirana rdeče. Zgornji konec loka je nekoliko poškodovan,

Slika 5: Kozuka z motivom boga Fukurokujuja, kovina (zlitina), reliefna izdelava tanke kovinske plošče za upodobitev simbolov s pozlačenimi deli, Japonska, obdobje Meiji (PMSPM, foto Jani Turk).

saj se je lak odluščil, tako da se vidi lesena oz. bambusova podlaga ter ratan ali žica. Napis na tem loku, rdeč na črni podlagi, se bere Bunka 7 文化七 – gre za letnico 1810. Spodaj vidimo še dva pisna znaka: prvi je verjetno poenostavljena oblika pismenke 假, pod njo je še znak 了 (skupaj »ka? A«). Morda gre tu za oštevilčenje v skupini več lokov (slika 3).

Kozuki

Japonska beseda *kozuka* označuje ročaj malega noža pri samurajskem meču oz. tudi vrsto noža, ki so ga po navadi uporabljali za ročno oblikovanje lesenih predmetov in rezanje mehkejših predmetov, papirja, vrvi in podobno. V izrednih primerih so ga uporabljali tudi kot orožje. Ročaj je izdelan iz tanke ploščate votle cevi (debeline okrog 3 do 5 milimetrov), v katero je vpeto rezilo noža. Dve *kozuki*, ki ju hrani Pomorski muzej Piran, je kupil ali dobil kot darilo Anton Dolenc v Yokohami ali Kōbeju leta 1910 na službenem potovanju na ladji Panther (Shigemori Bučar 2020).

Oblika *kozuke*, ki spremlja japonski bojvniški meč, se je ustalila že proti koncu obdobja Muromachi, v drugi polovici 16. stoletja (Ogasawara 1994). Kadar je nož *kozuka* v celotni obliki z ročajem spravljen na pravem mestu pri meču, je vidna prava stran *kozuke* (ročaja v obliki votle plošče), zato je ta stran (v velikosti površine do 10 x 1,5 centimetrov) velikokrat okrašena z reliefnim vzorcem, ki ima

Slika 6: Kozuka z motivom žrebca in češnje, kovina (zlitina), reliefna izdelava tanke kovinske plošče za upodobitev simbolov s pozlačenimi deli, Japonska, obdobje Meiji (PMSMP, foto Jani Turk).

| Slika 7: Nožič za odpiranje pisem, slonovina, izrezan v enem kosu, Vzhodna Azija, okoli 1890 (PMSMP, foto Jani Turk).

lahko tudi umetniško vrednost. Tehnika oblikovanja kovin ima na Japonskem dolgo tradicijo. *Kozuke* so oblikovali s tehniko cizeliranja, obdelovanja kovinske pločevine z namenom na razmeroma majhni površini ustvariti slike, podobe ali simbole v reliefu z dodatnim nanosom druge kovine, npr. zlata ali srebra, tako da so barvno poudarili nekatere podrobnosti. Na *kozuki* z inventarno številko 858 (slika 5) je upodobitev Fukurokujuja, boga sreče, bogastva in dolgega življenja. Sedeči Fukurokuju v desnici drži breskvino vejo s sadežem. Za njim na desni strani leži jelen z glavo, obrnjeno proti telesu, in ga gleda. Na drugi strani je podoba letečega žerjava, ki prav tako iz zraka gleda boga Fukurokujuja. Na drugi *kozuki* z inventarno številko 859 (slika 6) sta v reliefu upodobljena češnjevo drevo in živahen konj. Motiv je znan iz japonske popevke s spremeljavo brenkala *shamisen* iz obdobja Edo, *Sakura ni koma* ali v prevodu Žrebec pod češnjevimi cvetovi. Domnevamo, da sta izdelka iz obdobja Meiji, ko so množično izdelali kopije priljubljenih kosov mečev in *kozuk* za zahodne obiskovalce (Shigemori Bučar 2020, 97).

Nož za odpiranje pisem

Čeprav ne gre za orožje, naj na tem mestu omenimo še nož za odpiranje pisem *kami kogatana*, saj gre prav tako za umetelno izdelano manjše rezilo, ki ga je iz Japonske prinesel Fran Vilfan (1874–1931). Gre za enega obveznih predmetov na pisalni mizi,

zlasti za izobražence, npr. pisatelje, uradnike ipd., ki se ukvarjajo s pisanjem različnih dokumentov. Po navadi so takšne nože izdelali iz kovine, lesa in slonovine.

Današnji japonski izraz za ta predmet je tujka oz. izposojenka *pēpānaifu* (iz angl. *paper knife*), v obdobju Meiji pa so ga po navadi imenovali *kami kogatana* ali *kamikiri kogatana*, tj. nožič za rezanje papirja. Zanimivo je, da najbolj znani pisatelji v obdobjih Meiji in Taishō (1912–1926) pogosto omenjajo nož za odpiranje pisem oz. rezanje papirja med pisarniškim delom (Nihon kokugo daijiten n. d.). Natsume Sōseki (1867–1916) v svojem romanu *Sorekara* (1909) opiše protagonista Daisukeja v njegovi sobi:

[Daisuke je ... mravlje] s tankim nožem iz slonovine z udarcem pokončal. (Nihon kokugo daijiten n. d.)

Akutagawa Ryūnosuke (1892–1927) v svojem nedokončanem romanu *Rojō* (1919) opiše protagonista, študenta Shunsukeja, v njegovi najeti sobi:

Knjiga, ki jo je že začel brati, je bila pred njim, že pravilno odprta, med stranmi pa je bil nož za rezanje papirja iz slonovine. (Nihon kokugo daijiten n. d.)

Vidimo, da so intelektualci v obdobju Meiji hitro prevzeli evropsko (angleško) kulturo in imeli tudi ta predmet kot običajen del svojega pisateljskega življenja.

Nožič, ki ga je leta 1900 prinesel Fran Vilfan, zastavnik bojne ladje Aspern (Marinac 2017, 93, 95), je izdelan iz slonovine in rezljan v enem kosu

(slika 7). Motiv na ročaju je kitajski: ob robu vidimo tri cvetice, nad katerimi je upodobljena družina, verjetno starši in otrok, v domačem okolju. Nad njimi so na koncu okvirja za ročaj ponovno prikazane cvetice. Nad okvirjem slike so še palmovi listi v sredini, na obeh straneh pa arabeske.

Izdelki iz slonovine, kot je ta nož, so na Japonskem in v Vzhodni Aziji cenjeni kot simboli dolgega življenja, saj slon povprečno živi 150 let. Uporabljajo jih v različnih oblikah kot predmete vsakdanje rabe, kot so žigi, *netsuke*,² jedilne palčke in noži za odpiranje pisem. Predmeti iz slonovine z leti med uporabo porumenijo ter tako dobijo večji pomen in ugled.

2 Več o tem glej prispevek Visočnik v tej knjigi.